

УДК 316.454.3

В.М. СЕВЕРИНЮК

«ЕРА МАС» – ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ «ЕРИ КАДДАФІ»

Северинюк Валентин Матвійович – доцент Класичного приватного університету, доктор політичних наук (м. Запоріжжя)

Досліджено зв'язок між громадянським конфліктом у Лівії в лютому – жовтні 2011 р. та особливостями політичної системи Великої Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамахірії. Головна увага приділена особистості Муаммара Каддафі та його праці «Зелена книга».

Ключові слова: джамахірія, народовладдя, диктатура, лідер революції, третя світова теорія.

Исследована связь между гражданским конфликтом в Ливии в феврале – октябре 2011 г. и особенностями политической системы Великой Социалистической Народной Ливийской Арабской Джамахирии. Главное внимание уделено личности Муаммара Каддафи и его труду «Зеленая книга».

Ключевые слова: джамахирия, народовластие, диктатура, лидер революции, третья мировая теория.

The article investigates a connection between the civil conflict in Libya (February – October 2011) and features of political system in Great Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya. The author gives main attention to personality Muammar Gaddafi and his «The Green Book».

Key words: Jamahiriya, democracy, dictatorship, revolution leader, the third world theory.

© В.М. Северинюк, 2012

20 жовтня 2011 року всесвітньою інформаційною новиною стали відеокадри про останні хвилини життя незмінного правителя Лівії впродовж останніх 42 років Муаммара Каддафі. Фактично відбулося його вбивство, хоча правомірність такої кваліфікації ще мають довести слідство і суд. Проте й без суду обставини смерті Каддафі можна назвати трагедією людини і політика. Сучасні технології моментально перетворили їх на історичний документ. Поза сумнівом, вони ще довго зринатимуть у різноманітних контекстах міжнародного життя як новітня сенсація. Не хотілося б думати, що їх у майбутньому може заступити інша подібна інформація. Та якщо немає бажання драматизувати майбутнє, то доведеться зазирнути в минуле.

Сторінки історії просякнуті кров'ю цілих народів... З такими катастрофами смерті окремих людей непорівнянні, але іноді вражають не менше, якщо ці люди стоять на чолі народів і суспільств і якщо так само гинуть внаслідок насильства. За життя їхня діяльність стає публічною функцією, а загибель, як правило, перетворюється на публічну акцію. 28 квітня 1945 р., за рішенням командування антифашистського Руху Опору, було страчено прем'єр-міністра Італії, дуче¹, Беніто Муссоліні: його розстріляли, а потім повісили догори ногами. 25 грудня 1989 р. за вироком трибуналу був розстріляний президент Румунії, генеральний секретар ЦК Румунської комуністичної партії Ніколае Чаушеску. І ось – розправа над М. Каддафі... Різні країни, навіть континенти, різні типи суспільств, різні політичні системи та ідеології – і фактично однаковий кінець політиків, що багато років займали владні «олімпіи». Нескладно припустити, що жоден із них, після тривалого правління: Муссоліні перебував при владі понад 22 роки, Чаушеску (на посаді генерального секретаря) – понад 24, Каддафі – 42, не міг навіть уявити такого фіналу своєї кар'єри і долі. Подібні факти в біографіях по-

літичних діячів не є випадковим збігом обставин. За ними криються чіткі закони функціонування влади, і чим глибшими стають процеси глобалізації, тим з більшою силою виявляється їх універсальність.

Що спричинило крах Каддафі? Де його початок? І чи відійде в минуле «ера Каддафі» зі смертю цієї людини? Подібні запитання активізуватимуть суспільно-політичну думку ще не один десяток років. Ця стаття – спроба їх аналізу безпосередньо за «гарячими слідами» подій. Можливо, на час її публікації виникнуть обставини, які могли б у чомусь доповнити чи скоригувати її положення. Сьогодні складно спрогнозувати майбутнє Лівії. Не менш сильно, ніж внутрішні, можуть виявитися й зовнішні чинники подальших лівійських подій. Будемо бажати кращого – що Лівії вдасться уникнути ще більшого воєнного конфлікту і вона не опиниться на межі незворотного громадянського і територіального розколу...

Муаммар Каддафі народився 1942 року в бедуїнській сім'ї, що належала до племені алькаддафа, на півночі Лівії, за 30 км південніше м. Сирт. З 1959 р. брав участь у підпільному русі, в антиколоніальних демонстраціях проти Італії. У 1961 р. ініціював створення нелегальної організації, що мала на меті повалення монархії в Лівії. Закінчив військовий коледж у м. Бенгазі, пройшов перепідготовку в Великобританії. Мав звання капітана військ зв'язку. У 1961 р. очолив новостворену організацію «Спілка офіцерів юніоністів-соціалістів», яка розпочала практичну підготовку до захоплення влади.

1 вересня 1969 р. під керівництвом М. Каддафі у Лівії відбувся воєнний переворот, названий «Революцією Вересня» («аль-Фатіх»). Створено вищий орган нової державної влади – Раду революційного командування (РПК). Країна стала називатися Лівійська Арабська Республіка. Каддафі було при-

своєно звання полковника (носив його все життя), призначено головою РРК та головнокомандуючим збройними силами країни. 16 жовтня 1969 р. Каддафі оприлюднив п'ять принципів своєї політики: 1) повна евакуація іноземних баз з лівійської території; 2) позитивний нейтралітет; 3) національна єдність; 4) арабська єдність; 5) заборона політичних партій. 11 грудня 1969 р. РРК прийняла «Конституційну декларацію», що складалася з преамбули та 37 коротких статей. Метою появи документа було «забезпечити основи для організації держави упродовж стадії завершення (тут і скрізь по тексті статті курсив мій. – В.С.) національної і демократичної революції. Основними цілями революції були визначені «свобода, соціалізм та єдність». Ст. 33 скасовувала стару Конституцію 1951 р., а стосовно нової у преамбулі та у ст. 37 зазначалося, що на час її відсутності діятиме Декларація, а «постійна конституція буде прийнята Револьюційною воєною радою тільки за необхідності в розвитку революції» [5].

Залишаючись головою (президентом) РРК, М. Каддафі, відповідно до ст. 19 Конституційної декларації, у січні 1970 р. обійняв пост прем'єр-міністра та міністра оборони.

15 квітня 1973 р. керівництво Лівії проголосило початок культурної революції. При цьому було заявлено, що, на відміну від аналогічної політики, яка здійснювалася в Китайській Народній Республіці (у 1966–1976 рр.), лівійська культурна революція не містить ідеологічних нововведень, а є утвердженням традиційних суспільних цінностей, що впливають з настанов ісламу². Тому першим пунктом обраного курсу стало прийняття законів на основі шаріату³. У цьому зв'язку всіляко заохочувалась ісламська думка, проголошувалася боротьба проти атеїзму, комуністичних та капіталістичних ідей, бюрократії, хабарництва, радикальних течій («братів-мусульман»). Крім того, М.Каддафі заявив, що його влада має намір відмовитися від армії та поліції, які, зазвичай, служать політичним режимам для самозахисту, оскільки вони «бояться своїх народів». Замість силових структур держави «будуть озброєні лівійські маси, які вірять в революцію». (Більше ніж ймовірно, що цю думку Каддафі запозичив з гасел і практики соціалістичної революції в Росії 1917 р. Лідер російських більшовиків В. Ленін у своїх «Квітневих тезах» як одне з першочергових завдань пролетаріату обґрунтовував необхідність «усунення поліції, армії, чиновництва, тобто заміну постійної армії загальним озброєнням народу» [5, с. 115]. Револьюційний досвід більшовизму в умовах Лівії виявився, напевне, і в тому, що, коли в 1979 р. розпочалося практичне реформування армії (тривало понад 10 років), то у збройних силах з'явилися револьюційні комітети, які взяли під контроль діяльність офіцерів).

У 1973–1974 рр. вийшли друком перші масові видання, в яких теоретичні погляди лідера лівійської революції стали називатися «третьою світовою теорією». Так, у 1974 р. міністерство інформації Лівії підготувало брошуру з викладом політичної та економічної програми М. Каддафі, а

також деяких філософських аспектів його поглядів – «Основи третьої світової теорії». Головною метою перетворень у Лівії було проголошено побудову «справжнього соціалістичного суспільства на основі принципів ісламу», а лівійський «експеримент» оголошувався «альтернативою капіталістичному матеріалізму та комуністичному атеїзму» [3, с. 7]. Це був переломний момент у револьюційній історії Лівії, що визначив майже на сорок років її соціально-політичне майбутнє, долю суспільства і самого Муаммара Каддафі. Було сформульовано дві ключові ідеї: особливий шлях розвитку Лівії на основі «третьої світової теорії» та необхідність здійснення масштабного соціального експерименту як реалізації імперативної волі вожда. У подальшому ці постулати належало розвинути і надати їм більшого офіційного значення. Що й було зроблено.

2 березня 1977 р. у м. Сабха відбулася надзвичайна конференція Народних конгресів, Народних комітетів та професійних спілок. Конференція прийняла «Декларацію про встановлення влади народу» [5] – документ за обсягом вдвічі менший, ніж Конституційна декларація 1969 р. Лівія отримала нову офіційну назву – Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія (ст. 1)⁴. Основою політичної системи країни була визначена «народна пряма демократія»⁵ (ст. 3), а конституцією – Коран (ст. 2). Інші статті (всього 10) встановлювали нову структуру державної (загальнонародної) влади, яку утворювали Народні конгреси, Народні комітети, Професійні спілки, Вищий (Загальний) народний конгрес, а також компетенцію цих органів. Декларація проголосила «скасування всіх форм традиційних інструментів уряду». Назви: «Рада Міністрів», «прем'єр-міністр», «міністр» мали бути відповідно замінені на терміни: «Загальний секретаріат Вищого народного конгресу», «генеральний секретар» і «секретар» (ст. 10).

Проте нова термінологія і навіть визначення структури органів влади «прямої демократії» мали другорядне значення порівняно з положеннями преамбули, що передувала статтям Декларації. Саме в ній були викладені головні засади суспільно-політичних та соціальних нововведень. Плановані перетворення бачилися настільки глибокими, що в преамбулі Декларації їх було названо «Березневою Револьюцією». Вона доповнювала «Револьюцію Вересня» 1969 р. такими положеннями:

1) у Лівії настала «ера мас» – абсолютна демократія, що існує у формі «держави мас» – джамахірії;

2) джамахірія є надбанням не тільки Лівії, а «народів Землі», тому лівійський арабський народ готовий захищати здобуту свободу «на будь-якій іншій землі в світі»;

3) народна влада в Лівії є втіленням «експерименту Лідера Револьюції».

Генеральним секретарем Вищого народного конгресу конференція у Сабха обрала Муаммара Каддафі. Однак наступного, 1978-го, року Каддафі оголосив про «відділення революції від влади», і ще за два роки він та п'ятірка його найближчих соратників (секретарів) пішли у відставку з державних посад. Відтоді й до кінця життя полковникові

Каддафі належав єдиний офіційний титул – «Братський Вождь і Лідер Революції». Керівник Лівійської Джамахірії не входив до жодного офіційного інституту влади, жоден її орган не ототожнювався з його особою. Він став символом країни (поряд з іншою національно-державною символікою) і виражав головний смисл її існування – революційні перетворення для Лівії та іншого світу. Насправді ж «відділення революції від влади» не сталося, революція владу не втратила – відбувся своєрідний поділ влади: вона існувала як система органів управління («народовладдя») і як ідеологічна монополія, що реально домінувала над цією системою. Іншими словами: офіційна ідеологія стала особливою гілкою влади, яка не підлягала контролю з боку інститутів «прямої демократії», оскільки організаційно «відділилася» від них. Доки зберігався потенціал революційного ентузіазму в широких верствах лівійського суспільства, доти подібна конструкція серйозно не виявляла своєї суперечливості, навпаки, «пряма демократія» і в самій Лівії, і періодично за її межами сприймалася позитивно⁶. Цьому не в останню чергу сприяла соціально спрямована політика уряду: націоналізація промисловості, ліквідація безробіття, будівництво житла, розвиток мережі безкоштовних освітніх та медичних закладів, відкриття бібліотек тощо.

«Революційна гілка влади» чітко контролювала свою «молодшу сестру» – джамахірію. При цьому надзвичайно активно використовувався ідеологічний ресурс, можливості офіційної пропаганди. Упродовж 1976–1979 рр. була опублікована головна філософсько-політична праця Муаммара Каддафі «Зелена книга». Вона складається з трьох частин: «Вирішення проблем демократії (Влада народу)», «Вирішення економічних проблем. Соціалізм», «Соціальний аспект третьої світової теорії». Книга одразу викликала широку хвилю зацікавленості, обговорення, дискусій. Це й не дивно – у ній було викладено філософію і стратегію розвитку країни з дуже важливим геополітичним положенням, де перетинаються інтереси Африки, Азії і Європи, яка володіє багатими запасами нафти, а за розмірами дорівнює територіям Франції, Іспанії, Німеччини та Італії узятим сукупно. Мовилося про країну, де головний регулятор практичного життя – не юридичний закон, а політична доктрина, в якій найвища влада не піддається інституціональному визначенню і не передбачає механізму ротації.

«Зелену книгу» було перекладено в десятках країн. Побачили світ тисячі монографій, статей та інших публікацій, присвячених Лівійській Джамахірії і «третьій світової теорії» М. Каддафі. Сотні книг у вигляді коментарів підготував Міжнародний центр з вивчення «Зеленої книги» (Тріполі). У різних країнах відбулися десятки міжнародних наукових конференцій та симпозіумів з проблем «джамахірійського суспільства» [3, с. 9]. У 1989 р. працю М. Каддафі російською мовою в Москві опублікувало видавництво «Международные отношения». З московського видання репринтним способом «Зелену книгу» в 2003 р. випустило київське видавництво «Фенікс». Народне Бюро Лівії в Укра-

їні та низка провідних наукових установ – Інститут сходознавства, Інститут психології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Інститут держави і права та інші, починаючи з 2002 р., спільно провели у Києві кілька щорічних міжнародних науково-теоретичних конференцій під загальною назвою «XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія». Двічі участь у таких конференціях брав автор цієї статті. Тексти доповідей були узагальнені в пізнішій монографії [8]. Концепція та логіка статті змушують коротко викласти зміст власних оцінок деяких положень «Зеленої книги», які склалися на той час, а також сказати про їх еволюцію.

Коментуючи думку М. Каддафі про те, що політичне насильство може зникнути тільки в умовах пропонованої ним моделі «держави мас» (джамахірії), я зазначав: «Мета благородна, та навряд чи досяжна навіть з урахуванням практичного досвіду Лівійської Арабської Джамахірії, що має, безумовно, позитивне значення. Адже смисл кроків, які М.Каддафі радить здійснити усьому світу аби «назавжди покінчити з епохою тиранії і диктатури» [3, с. 41, 47], зводиться до того, щоб украй спростити політичну систему, максимально звузити сферу політичного життя за рахунок її ідеологічної та інституціональної безальтернативності, фактично скасувати інститути державної влади і політичну владу як таку, а політичну культуру суспільства законсервувати на рівні звичаєвих, релігійних уявлень і традицій» [7а, с. 126–137]. Сказано було також про «ідеалізм і суперечливість у сучасних умовах подібних ідей» [7а, с. 137]. Стосовно спроб Каддафі довести, що при джамахірії зникає відчуження людини від влади, тобто остання перестає сприйматися як негативне, антинародне явище, коментар був такий: «...модель справжньої демократії, запропонована М. Каддафі, попри її суспільно ціннісне спрямування та закладену в ній ідею гуманізації влади, все ж не вирішує остаточно проблеми політичного відчуження. Останнє, очевидно, слід визнати іманентною рисою будь-якої форми правління й політичного режиму. ...проблема може зникнути лише із зникненням самої політики» [7б, с. 132]. Такі роздуми пізніше обумовили висновок, що політичний досвід Лівії «ери Каддафі» у кращому випадку можна назвати «оригінальним» [8, с. 376].

Поглянемо детальніше на підвалини теорії «ери мас». Передусім Лідер Лівійської Революції реалізував потужний ідеологічний ресурс, що опинився в його руках, – монополію «на істину». Власне, так діють усі політичні «вожді» – асоціюють себе з поняттями, які у свідомості суспільства набувають особливого значення: «дух народу», «свобода», «справедливість», «визволення», «революція» тощо. Міркування в руслі цих суспільно значущих проблем визначили загальний напрям філософських роздумів М. Каддафі. Суспільні антиподи – свобода і насильство – постають одними з найголовніших категорій в ідейному та методологічному арсеналі автора «Зеленої книги». Він особисто представляє її читачеві як «символ остаточного звільнення від насильства й експлу-

атації, досягнення свободи і щастя...» [3, с. 12].

Дуже важливо звернути увагу на те, як Муаммар Каддафі формулює джерела своїх думок. Саме оригінальністю світоглядних джерел пояснює автор оригінальність «третьої світової теорії» та її незаперечні переваги над іншими соціально-політичними доктринами. Каддафі звертається до релігії – ісламу, з якого випливають особливості мусульманського права – воно є «результатом божественного одкровення», а не продуктом свідомості правителя чи діяльності органів влади. Отож і Каддафі, реалізуючи у своїй книзі по суті політико-правову та ідеологічну функції влади, одразу відмежовується від їх суб'єктивного характеру. Він наголошує, що «не творить теорію», не намагається «прищепити» її суспільству, а лише «виявляє і збирає безсмертні розсипи» [3, с. 14] – те, що одвічно існує у почуттях, мріях, стражданнях, радощах, мудрості, жертвовності людей: «Я виявив, що Зелена книга, вже створена людством». Свою працю М. Каддафі порівнює із «знаменем Ісуса, скрижалями Мойсея і короткою проповіддю того, хто їхав на верблюді (пророка Магомета. – В.С.)» [3, с. 12]. І оскільки мусульманське право, основане на Корані, являє собою систему «повністю незалежну від усіх інших правових систем, що не мають того самого джерела» [2, с. 315–316], то й «Зелена книга» не могла не претендувати на роль «абсолютно альтернативної» теорії світового рівня.

Ідея «держави мас» пов'язана з ученням ісламу про мусульманську громаду – умму. Під уммою розуміється вся світова мусульманська спільнота, а на рівні окремих держав – суспільство в цілому. Для мусульман умма є незаперечною соціально-етичною і духовною цінністю. «Інтереси громади», «загальна користь» тлумачаться як непорушні пріоритети мусульманського права [9, с. 91]. Ідея єдності та непогіршності умми впливає безпосередньо з Корану і Суні⁷. Прагнучи поєднати принципи «справжнього народовладдя» з ідеалом мусульманської умми, Каддафі змушений пристосовувати одну до одної політичну систему джамахірії та соціальну структуру лівійського суспільства – общинно-племінний, патріархально-сімейний уклад, культуру, традиціоналізм світогляду. Звідси – активне заперечення альтернативних ідеологій, будь-яких органів друку, крім видань народних комітетів, критика масових видовищ, театральних вистав, спортивних змагань і клубів – усього того, де може виявитися не загальносуспільний (масовий), а індивідуальний чи груповий інтерес, «влада частини над цілим» [3, с. 27].

Теорія джамахірії адресована «усьому світові». Її ідейним підґрунтям, наголошує Каддафі, є досвід усього людства: ідеї суспільної солідарності та колективної відповідальності, на яких існувала давньогрецька демократія; соціалістичні утопії епохи Відродження; комуністична теорія марксизму, анархізм (безвладдя) [3, с. 13, 42]. Без сумніву, скромна фраза «я вивчав історію» [3, с. 12] виказує глибокі пізнання Каддафі в галузі теорії й практики світової демократії, але історія служить для нього лише доказом неможливості досягти справжнього народовладдя в уже апробованих формах, і повторення

таких спроб – то лише «даремна трата людського часу і насмішка над народами» [3, с. 38]. Каддафі відкидає і буржуазну, і радянську демократію (через те, що остання заснована на класовому підході та політичній диктатурі монополюючої правлячої партії⁸). Сторінки його книги переповнені десятками негативних визначень та оцінок діяльності інститутів представницької демократії (парламентів, партій⁹, референдумів, конституцій): усі вони – «диктаторське знаряддя правління», «знаряддя монополізації демократії і зневаження суверенної волі мас», «демагогічна система», «деспотичний авторитарний принцип підкорення», «фальсифікація демократії», «заклятий ворог», «фарс», «обман», «абсурд», «міжусобна боротьба», «підкуп» тощо.

Можна також помітити зв'язок між принципами ісламу та літературним стилем «Зеленої книги». Він гостро полемічний, емоційно-наступальний. Свою просвітницько-політичну місію Каддафі проводить аналогічно до «джихаду»¹⁰ язика – особливої духовної діяльності мусульманина, що означає «веління благаго і заборону поганого». Цим «поганим» є політичне насильство над народом, що становить, на думку Каддафі, постійний атрибут «традиційного парламентаризму», проти якого потрібно боротися рішуче й послідовно. Відповідно «благим», загальнокорисним явищем, втіленням справжнього народовладдя постає «державна мас», «коли кожний і управляє, і править» [3, с. 7, 13].

Виникає запитання: «Управляє і править відповідно до чийх інтересів?» У контексті критики приватних і корпоративних органів друку, М. Каддафі підкреслює: «Фізична особа має право виражати тільки саму себе. З погляду справжньої демократії вона не має права виступати крім як від самої себе» [3, с. 63]. Чи не дивно таке читати? Виходить, що творець «третьої світової теорії», який своєю книгою виражає не «самого себе», а «Закон суспільства», або порушує норми «справжньої демократії», або вважає себе винятковою фізичною особою, яка своєю унікальністю віддаляється від звичного розуміння матеріального та набуває ознак «вищої ідеї», містичного символу і т. ін. Очевидно, саме з метою виправдання такої «винятковості» сформульована підсумкова думка першої (головної) частини «Зеленої книги» – «Вирішення проблем демократії (Влада народу)»: «Такою є істинна демократія з теоретичної точки зору. Насправді ж завжди правлять сильні, тобто найбільш сильна частина суспільства» [3, с. 64]. Красномовна фраза...

Обмежений формат журнальної статті змушує залишити поза увагою інші аспекти «третьої світової теорії» та перейти до висновків.

Поза сумнівом, у «Зеленій книзі» лівійського керівника піднято низку проблем великої ваги. Серед них: суверенітет народу як найвища демократична цінність; гуманізація і моральність політики; ірраціональність та руйнівна роль політичного насильства; взаємне відчуження влади і народу тощо. Багато критичних зауважень, висловлених Муаммаром Каддафі стосовно недоліків механізму представницької (парламентської) демократії справедливі, але не він – перший борець проти неї. (Ще

лідер більшовизму про «парламентську республіку» писав: «...повернення до неї... було б кроком назад» [5, с. 115]).

М. Каддафі стверджував, що в політичній системі джамахірії немає місця для державної адміністрації як органів, що стоять над народом. Вони неначе «розчинені» в самому суспільстві. Відповідальність за порушення «природного Закону» лежить не на них, а на всій спільноті громадян. Отже, зникає поняття «ворожості влади», а з ним – і підстави для конфлікту між нею і народом, бо проти самого себе народ воювати не стане. Ворогом народу може виявитися окрема політична сила, особа, диктатор. Проти них народ має право застосувати насильство. Але це не стосується очільників революції, бо вони добровільно «відмовилися» від влади. Їхня діяльність не є управлінською, а месіанською: їхня воля – це рушій нескінченного процесу, «революційного експерименту». Як колись КПРС, вписавши в Конституцію СРСР положення про власну «керівну і спрямовуючу силу» та назвавшись «ядром політичної системи радянського суспільства», «узаконила» своє безстрокове існування, так і при Каддафі монопольне політичне начало увійшло в конституційний акт – «Декларацію про встановлення влади народу», ба, навіть більше: воно персоніфікувалось в понятті «Лідер Революції». І ніхто, крім полковника Каддафі, не міг претендувати на цю роль. Звісно, нескладно сформулювати ідеологічне гасло: «Революції має початок, але не має кінця», та перетворити на безкінечність фізичне життя людини неможливо. Як би надалі існувала Лівійська революція без свого символу у разі природної смерті Каддафі? Адже «призначення» когось іншого на цю «роль» було б нонсенсом. Вибори також були б неможливі, бо згідно з принципом джамахірії «завершився період, коли народ вибирав того, хто ним править» [3, с. 13].

М. Каддафі опинився у пастці власної політич-

ної філософії і амбіції. Вони перепинили йому шляхи до відступу. У виступі по телебаченню 22 лютого 2011 р. на вимоги залишити владу лівійський лідер змушений був відповідати: «У Муаммара Каддафі немає поста, щоб його покинути. ...Каддафі не простий президент, щоб піти, він – вождь революції». Аналогічний аргумент прозвучав і 30 квітня: «Ви просите залишити владу того, хто віддав її ще в 1977 році? Що він має залишити?..». Разом з цим з'являлася інформація про пропозицію Каддафі до лівійців замінити «Зелену книгу» на конституцію, забезпечити йому почесний статус та визначити наступником котрогось із його старших синів. Але якби таке сталося, то що б залишилося від «третьої світової теорії»?

Прибічникам масових рухів і масових настроїв не варто забувати про небезпеки, які супроводжують подібні явища. Можливістю маси є її здатність швидко збуджуватися, переходити із статичних у стохастичні (непередбачені, імовірнісні), некеровані стани. Тоді нормативні, звичні способи впливу на масу перестають працювати. Маса підсвідомо чекає нових форм керування нею. Прокласти шлях до них через умовляння та звернення до раціонального мислення дуже складно, майже неможливо. Маса, в якій сформувалася «колективна душа» охлократії, прагне передовсім емоційно-психологічної розрядки, і лише після неї починає заспокоюватися. Під час такої розрядки її відбуваються акти політичного та соціального насильства.

Після 20 жовтня 2011 р. по-особливому сприймаються слова, адресовані Муаммаром Каддафі в травні 2005 р. учасникам 4-ї міжнародної науково-теоретичної конференції «XXI століття: Альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія»: «Народні маси природним шляхом прийдуть до влади і нізащо не зупиняться напівдорозі» [4, с. 14]. ...Їх можна вважати і прологом, і епілогом «ери Каддафі».

ПРИМІТКИ:

¹ Дуче [італ. *duce* < лат. *dux, ducis* – керівник, вождь, полководець] – титул італійського диктатора Б. Муссоліні.

² Іслам [араб. *islām* < *salama* – коритися (волі Аллаха)] – одна із світових релігій (поряд з християнством і буддизмом); виникла в Аравії у VII ст., засновник – пророк Мухаммед (Магомет).

³ Шаріат [араб. *ṣar'at* – належний шлях, шлях праведного життя, шлях прямування, закон] – сукупність обов'язкових норм мусульманського права, релігійних та обрядових настанов, суспільної поведінки, що ґрунтуються на Корані.

⁴ У 1986 р. у цій назві, на її початку, з'явилося слово «Велика». Перехідна національна рада 3 серпня 2011 р. офіційно перейменувала країну в «Лівію», повернувши державі прапор, який у 1951–1969 рр. використовувала лівійська монархія.

⁵ Пряма або безпосередня демократія – форма прямого народовладдя, здійснення влади народом безпосередньо, без створення постійних органів або інших інститутів. ґрунтується на ідеї, що в демократичній державі воля народу й державна влада мають бути тотожними, що сам народ повинен брати безпосередню участь у прийнятті важливих політичних рішень, у здійсненні влади. Представницькі органи мають бути зведені до мінімуму. Позитивні сторони безпосередньої демократії: вплив на всебічну демократизацію суспільства; соціальну емансипацію й самореалізацію особистості; ширші, порівняно з представницькими інститутами, можливості для вираження інтересів і волі народу; забезпечення стійкості легітиматії влади; подолання політичного відчуження громадян і, як наслідок, зростання стабільності політичної системи й ефективності управління; забезпечення контролю за функціонуванням політичних інститутів та діяльності посадових осіб; подолання зловживань владою, відриву правлячої еліти від народу, бюрократизації чиновництва та ін. Серед недоліків: небезпека виникнення тоталітаризму або популістського авторитаризму; неможливість залучити більшість громадян до систематичної участі в управлінні без примусу через небажання основної маси населення реально займатися політикою та ін. [1].

⁶ Разом з тим у часи правління М. Каддафі в країні нелегально існував дисидентський рух. У жовтні 1981 р. розпочав антиурядову діяльність «Фронт національного порятунку Лівії», який базувався в Судані.

⁷ Суна [араб. *sunnah* – правило, звичай, поведінка] – книга, що містить оповіді про життя та діяння пророка Магомета і його висловлювання. Більшістю мусульман (сунітами) сприймається як друге після Корану джерело ісламу.

⁸ Критикуючи партійно-ідеологічний монополізм, М. Каддафі у передмові до російського видання «Зеленої книги» (1989 р.) «вітав Горбачова», котрий «спокійно і просто закликає до перебудови, до переосмислення всього, що було накопичено, рішуче і з небаченою раніше наполегливістю протягає руку до найміцнішої стіни, що височить перед ним, аби струснути, а якщо буде треба, то й зруйнувати її» [3, с. 11–12, 27]. І хто після такого передбачення скаже, що Каддафі безпідставно порівнював себе з пророком Магометом?..

⁹ У Лівії політичні партії та опозиційні групи були заборонені ще в 1972 р. Єдиною легальною політичною партією в країні у 1971–1977 рр. був Арабський соціалістичний союз, який припинив існування у зв'язку з рішеннями «Березневої Революції» 1977 р.

¹⁰ Джихад [араб. ḑihad – зусилля, устремління, боротьба] – особливі духовні та фізичні зусилля, яких має докладати мусульманин. У джихаді розрізняють «джихад серця» (боротьба з власними поганими нахилами), «джихад язика» (веління благого і заборона поганого), «джихад руки» (дисциплінарні заходи проти злочинців та порушників моральних норм), «джихад меча» (ведення «священної війни» за віру з відступниками та ворогами ісламу).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горбатенко В.П. Безпосередня демократія / В.П. Горбатенко // Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В.П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – С. 47–48.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. – М. : Международные отношения, 2003. – 400 с.
3. Каддафи М. Зеленая книга / М. Каддафи. – М. : Международные отношения, 1989. – 160 с.
4. Каддафи М. Выступление на Четвертой международной научно-теоретической конференции «XXI столетие: альтернативные модели развития общества. Третья мировая теория», 26–28 мая 2005 г., г. Киев. – К., 2005. – 28 с.
5. Ленин В.И. Апрельские тезисы. О задачах пролетариата в данной революции / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – Т. 31. – С. 113–118.
6. Ливийская конституционная декларация. Принята 11 декабря 1969 г.; Ливийская декларация об установлении власти народа. Принята 2 марта 1977 г. [Электронный ре-сурс]. – Режим доступа: <http://www.worldislamlaw.ru/archives/255>
7. ⁴ Северинюк В. Проблема насильства в «Зеленій книзі» М. Каддафі: між ісламом і політикою / В. Северинюк // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія: М-ли п'ятої міжнар. наук.-практ. конф. – Кн. I. – К.: Фенікс, 2006. – С. 123–127; ⁶ Северинюк В.М. Політичне відчуження: ознака «традиційного парламентаризму» чи риса «справжньої демократії»? / В.М. Северинюк // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія: М-ли шостої міжнар. наук.-практ. конф. – Кн. I. – К.: Фенікс, 2007. – С. 128–132.
8. Северинюк В.М. Політична поведінка: проблеми теорії та методології : монографія / В.М. Северинюк. – Київ; Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2009. – 432 с.
9. Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право: Вопросы теории и практики / Л.Р. Сюкияйнен. – М. : Наука, 1986. – 255 с.